

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Благий В. Б. Студентство Львівського університету в 1900 – 1914 рр.: історико-соціологічний аспект: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 19 с.
2. ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 216. – Од. зб. 52.
3. ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 217. – Од. зб. 203.
4. Історія Київського університету. – К., 1959.
5. Лавров Ю. П. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема 1910 – 1914 гг. – К., 1966. – 223 с.
6. Левицька Н. М. Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1998. – 16 с.; її ж: Студентство в національно-визвольному русі в кінці XIX – на початку XX ст. – К., 1998. – 25 с.
7. Лось Ф. Керівна роль робітничого класу у визвольній боротьбі українського народу проти царизму й поміщицько-капіталістичного гноблення. – К., 1950. – 48 с.
8. Премислер І. М. Революційний рух на Україні на початку XX століття (1900 – 1903 рр.). – К., 1958. – 168 с.
9. Спицький В. Є. Назрівання революційної кризи на Україні в 1901 – 1904 рр. – К., 1978. – 125 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Фартучна Галина Володимирівна – начальник відділу у справах сім'ї, молоді та спорту Печерської районної державної адміністрації у м. Києві.

Наукові інтереси: студентський рух кінця XIX – початку XX ст.

Філоретов Віктор Миколайович – декан факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історії України кінця XIX – початку XX ст.

ПЕРЕВОРОТ 29 ТРАВНЯ 1903 РОКУ В СЕРБІЇ НА СТОРІНКАХ "КИЕВСКОЙ ГАЗЕТЫ"

Світлана ЧЕРНІК (Кіровоград)

У статті на основі матеріалів періодичного видання „Киевская газета” розкриваються події травневого перевороту 1903 року в Сербії, який призвів до повалення правлячої королівської династії Обреновичів.

The article is lighted the events of May revolution of 1903 year in Serbia, which resulted in the overthrow of the royal Obrenovich dynasty. The information of this article is based on the materials of magazine „Kievskaya Gaseta”

У кінці XIX – на початку XX ст. балканський регіон привертав увагу великих держав світу як важлива точка перетину їхніх геополітичних інтересів. Травневий переворот 1903 року в Сербії, здійснений офіцерами сербської армії, та повалення династії Обреновичів знову стали причиною підвищеного інтересу світової громадськості до слов'янської держави. Вбивство королівської родини в Сербії навесні 1903 року було однією з

найбільших трагедій ХХ століття, яка відіграла не останню роль у розпалюванні Першої світової війни. Відразу після подій у ніч з 28 на 29 травня 1903 року шпальти європейських та російських газет заповнили численні повідомлення про стан справ у Сербії і різноманітні версії причин та подробиць убивств короля Олександра Обреновича та королеви Драги. Жодне періодичне видання того часу не обійшло ці події увагою.

В історіографії травневий переворот 1903 року в Сербії став об'єктом досліджень багатьох учених: О.А.Погодіна [15], С.И.Данченка [5], О.М.Курчатової [9;10], Я.В.Вішнякова [4], В.С.Винокурова [3], К.В.Никифорова [14] та інших. Так, О.А.Погодін оцінює переворот 1903 року як кінець епохи смут, що перетворила Сербію на арену династичних скандалів і жорсткої боротьби політичних сил [15, 342]. Дослідник сербської історії С.И.Данченко зазначає: „Головним результатом перевороту була ліквідація режиму Обреновичів, серйозного гальма для внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку країни й подальшого розвитку в Сербії парламентаризму” [5, 404]. У працях учених О.М.Курчатової [9], Я.В.Вішнякова [4], В.С.Винокурова [3] наголошується на активній ролі армії у суспільному житті Сербії, яка стала реальною політичною силою у державі. Російський історик К.В.Никифоров у своїй статті відзначає, що переворот 1903 року став одним із небагатьох випадків, коли замість встановлення військової диктатури влада передавалася демократично обраним державним структурам [14].

Важливим джерелом інформації про травневі події 1903 року в Сербії були періодичні видання Російської імперії, які одразу відреагували численними телеграмами, офіційними повідомленнями, статтями про ситуацію у слов'янській державі. Не були винятком і газети, які виходили в Україні: „Киевское слово”, „Киевская газета”, „Киевлянин” тощо. Однак вищезазначені дослідники політичної історії Балкан початку ХХ століття майже не використовують цей вид джерела для висвітлення тогочасних подій у Сербії. У зв'язку з цим автор робить спробу проаналізувати кореспондентські матеріали, присвячені трагедії в Сербії 1903 року, однієї з тогочасних газет України – „Киевской газеты”.

Щоденна літературно-політична та громадська „Киевская газета” виходила з 1899 року в Києві. На час розгортання трагічних подій у травні-червні 1903 року вона мала власного кореспондента для висвітлення подій за кордоном. Він підписував свої статті під псевдонімом А.Тезі. Нам удалося встановити, що справжнє його прізвище А.Ф.Френкель [12, 165], який одночасно був редактором цієї газети. Також у цей період на сторінках „Киевской газеты” під псевдонімом Гарольд друкувався І.М.Левінський [11,

288] – журналіст, який співпрацював з періодичними виданнями „Киевское слово” та „Киевская мысль” та висвітлював переважно театральне або літературне життя Києва. Однак коротка стаття Гарольда в „Киевской газеті” на тему вбивства королівської родини Обреновичів свідчить про неабияке враження від цієї події автора.

Першим відгуком на зазначені події у „Киевской газеті” була добірка матеріалів європейських та російських газет „Кривава катастрофа в Белграді”, надрукована 31 травня 1903 року [8]. У повідомленнях з посиланням на австрійські газети зазначалося, що такий розвиток ситуації очікувався: між короною та народом існували вкрай натягнуті й ворожі стосунки, а шлюб з королевою Драгою Машин не схвалювався сербською громадськістю [8]. Згідно з отриманою інформацією події у королівському палаці викликали „бурхливий захват” у широких прошарках сербського населення: „Уся Сербія зустріла переворот зі схваленням та радістю, усі домівки прикрашені прапорами, а в різних частинах міста оркестри грали музику, солдати п’ють з поставлених на вулицях бочок пиво, на солдатських шапках замість ініціалів короля Олександра лавровий лист” [18]. Отже, сербський народ травневий переворот сприймав як свято та «перемогу» над монархом.

Після 29 травня 1903 року в Сербії проголошувалося про набуття чинності колишніх законів щодо виборчих прав та свободи друку, повернення прав сенату й скупщині. У прокламації, розповсюдженій у Белграді, зазначалося, що „конституція від 6 квітня 1901 року, скасована королем Олександром, вступила в силу, та знову відновлювалися національні збори” [18]. Усе керівництво країною до 2 червня зосереджувалося в руках міністрів, які становили коаліційний уряд. У статті відзначалося, що новостворений державний орган брав на себе політичну відповідальність за події у белградському королівському палаці й визначав подальший розвиток державних справ [2]. До уряду ввійшли діячі, які раніше належали до радикально-ліберальної опозиції щодо політики короля Олександра. Зокрема, міністром-президентом став Т.Авакумович, колишній голова ліберального уряду 1892 року, міністром внутрішніх справ був С.Протич, представник радикальної партії, міністром іноземних справ – Л.Кальєвич, колишній голова уряду 1875 року, міністром юстиції – Л.Шивкович, активний діяч лівого крила радикальної партії, міністром торгівлі – Г.Генчич, колишній міністр внутрішніх справ, який різко виступив проти одруження короля, міністром фінансів – В.Великович, представник ліберальної опозиції, міністр віросповідань – Л. Стоянович, радикал, відомий сербський учений [8]. До остаточного обрання нового короля в Белграді встановлювалося регентство, яке складалося із трьох членів: С.Протич, В.Великович, Л.Шивкович.

З'явилися публікації про проголошення князя Петра Карагеоргієвича, представника давньої сербської династії, королем.

Для роз'яснення своїм читачам ситуації у Сербії напередодні травневих подій 1903 року редакція газети майже на всю сторінку розмістила біографічну статтю про вбитого сербського короля Олександра Обреновича. У статті детально розкривається історія одруження молодого монарха [7]. Драга Машин, колишня фрейліна королеви Наталії Обренович, була більш як на 10 років старшою за Олександра, три роки перебувала в шлюбі з інженером Светозаром Машиним та мала негативну репутацію у сербських вищих колах. Проти бажання Олександра поєднати свою долю з цією жінкою виступили король Мілан, рада міністрів, державна рада, митрополит та сербський народ, які вважали Драгу не гідною стати королевою. Натомість король Олександр видав маніфест, у якому відзначив, що „наша династія вийшла з народу й у цьому є її гордість і сила” [7], тим самим виправдовуючи неблагородне походження Драги. Протестуючи проти шлюбу короля, уряд подав у відставку, а це знижувало популярність молодого монарха. На думку Гарольда (І.М.Левінський), така поведінка короля та королеви, а саме дії Драги, були однією з причин перевороту. Вона не мала права втручатися в державні справи, а могла або відмовитися від престолу, або стати люблячою дружиною свого чоловіка. За словами журналіста, засліплена честолюбством королева гралася з вогнем, а король йшов за нею [1].

У зв'язку із ситуацією у Сербії представники політичної опозиції Любомир Шивкович та Войслав Великович очолили заколот, який готувався три місяці. У країні створювалися відповідні комітети, пов'язані з армією. Про плани змовників також знав ад'ютант короля Наумович. Силами 6-го піхотного батальйону в травні 1903 року була здійснена кривава розправа над королем та королевою. У ній брали участь понад 150 офіцерів [19].

Кореспондент „Киевской газеты” в статті „Сербский переворот” зробив спробу дослідити причини травневого перевороту. Розвиток подій у слов'янській державі автор пов'язував з довготривалим перебуванням Сербії під владою Туреччини. Саме на Сході існує традиція усувати небажаних правителів через їхні вбивства, а трон короля Олександра ніколи не був стабільним. Найгіршим у цій ситуації, на думку кореспондента, стало те, що монарха „не підтримали тендітні, дитячі руки. Ніде питання про престолонаслідування не займало такого важливого місця, як на Сході” [18]. Як відомо, молода родина Обреновичів не мала дітей, а отже й спадкоємців королівської династії. Звістка про можливе проголошення наступним престолонаступником Сербії брата королеви Драги Никодима Люневица викликала масове невдоволення сербського народу. Однак, як уважає автор

статті „Сербский переворот”, не це стало причиною трагедії. Офіцери не могли наважитися на здійснення палацового перевороту без підтримки свого народу, „який не міг пробачити королю скасування конституції та національних зборів” [18]. Крім того, кореспондент допускав і вплив зовнішнього фактора та причетність представника колишньої правлячої сербської династії Карагеоргієвичів, яка мала особливу популярність у Сербії навіть після одруження князя Петра на чорногорській принцесі й підтримку його Росією. Після смерті дружини князь Карагеоргієвич утратив будь-яку прихильність через своє марнотратство. Як вважає автор статті, тільки шлюб Олександра з Драгою збільшив шанси династії Карагеоргієвичів. „Побоювання того, що Драга змусить сербський народ прийняти її рідних як спадкоємців престолу, засліпили учасників революції і призвели до трагічної історії”, – зазначав кореспондент „Киевской газеты” [18]. Таким чином, причини перевороту в Сербії вбачалися в непопулярній політиці короля Олександра, а не розв’язання питання про престолонаслідування стало приводом до подій 1903 року.

Відзначимо, що події ночі з 28 на 29 травня детально висвітлювалися на сторінках періодичних видань з певними суперечностями в подробицях. Наприклад, за першою версією короля вбив лейтенант Машин, брат колишнього чоловіка Драги, за другою – король загинув у боротьбі між заколотниками та закликаними на допомогу батальйонами, за третьою – король Олександр без боротьби прийняв смерть разом зі своєю дружиною [6; 18; 19]. Отже, наводилося різні обставини вбивства короля Олександра, а також Драги Машин, родичів королеви, ад’ютанта Наумовича та міністрів, змінювалася кількість жертв кривавого дійства.

Деталі палацового заколоту на сторінках київської газети свідчать про надзвичайну жорстокість заколотників. У відповідь на небажання Драги Машин підкоритися вимогам військових пролунало 36 пострілів. „Офіцери не задовольнилися цим й кинулися на короля та королеву з шаблями. Драга була майже розірвана на шматки, з такою жажливою злобою знущалися над її тілом змовники. Потім обох викинули на вулицю... Драга померла відразу. Король у страшних муках прожив до четвертої години ранку” [19].

Кореспондент „Киевской газеты” дає оцінку офіцерам-заколотникам. Він вважає, що „повстанці діяли не як анархісти, що нападають на одного, а як преторіанці, з коренем вириваючи весь рід, руйнуючи все гніздо” [18]. В одній з наступних статей журналіст відмовився від такого порівняння. Вказуючи, що вбивства преторіанців прикрашала ідея свободи, а панове офіцери лише прикривалися конституцією, але й надалі розстрілювали кожного, кого вони підозрювали в незгоді з ними [17].

Свою позицію щодо застосування таких жорстоких заходів до королівської родини заколотники пояснювали наступним чином: „Убивство короля було неминучим. Із досвіду відомо, що під тиском своїх прибічників король знову звернувся б до звичних йому заходів переслідування й насилля проти осіб, які обмежилися б убивством чи вигнанням королеви” [16]. Така заява підтверджує думку кореспондента київської газети про своєрідний менталітет сербів, який формувався протягом тривалого перебування Сербії під владою Туреччини.

Повідомлення від 30 травня 1903 року в „Киевской газете” інформує своїх читачів, що до Відня з Белграда приїхала делегація офіцерів для проведення переговорів з родичем Петра Карагеоргієвича доктором Нашею Ненадовичем. Крім того, стало відомо, що в Будапешті працювала друкарня, яка належала О.Мідичу, котра друкувала велику кількість пропагандистських прокламацій Карагеоргієвича, „летючих” листків, календарів та поштових карток для контрабанди в Сербію [16]. З приводу цієї інформації кореспондент „Киевской газеты” наводить розмову одного журналіста в Белграді з Петром Карагеоргієвичем, який зустрів його за гральним столом. На запитання про джерело таких великих сум, які, зрозуміло, використовувалися й на пропаганду, представник сербської династії відповів риторичним запитанням: „Чи потрібно ще точніше визначати це, щоб розуміти звідки ці суми?” [19]. Кореспондент вважає, що князь Петро вказував не на Австрію. Таким чином, підтримку Карагеоргієвичу надавала Росія, яка намагалася повернути свої втрачені позиції у Сербії.

Підтвердженням зазначеного факту було висловлювання Петра Карагеоргієвича з приводу того, що про події 29 травня 1903 року в Белграді нічого не знав, і він не візьме управління країною поки не отримає санкцій Росії й Австрії та проводитиме русофільську політику [19]. Отже, ці слова підтверджують припущення кореспондента „Киевской газеты” про фінансову підтримку Росії дій Петра Карагеоргієвича.

У газетних публікаціях повідомлялося, що в тих умовах сербський народ чекав від нового короля встановлення республіки. Світова громадськість сподівалася на створення в Сербії конституційної та правової держави, яка зможе з гордістю стати поряд з іншими цивілізованими народами Європи. Вибори короля мали відбутися в дусі конституції і тільки представниками народу. Хоча армія проголосила королем Петра Карагеоргієвича, але тільки національна рада могла й повинна була обирати короля [19]. Тим самим сербський народ і світова громадськість чекали на мирне розв’язання проблеми легітимними засобами.

„Киевская газета” намагалася простежити реакцію Австрії на розвиток подій у Сербії. У газетних публікаціях повідомлялося, що австрійські

політики заявили про те, що „все, що відбулося, було домашньою справою Сербії і нікого не стосується. Але це до того моменту, поки народ спокійний. Якщо розпочнеться війна й спалахне анархія, Австрія відразу надішле туди свої війська” [19]. В австрійських газетах відзначалося, що „брудна робота вбивць нічого спільного з повстанням народу не має... Ця бійня компрометує ідею політичного повстання. Сербська трагедія закінчилася водевілем. Герої проголосили королем ледачого й бездумного Карагеоргієвича” [19]. У відповідь на прихильність Росії до новопроголошеного короля австрійські політики вважали, що „і Австрія, і Росія повинні спитати себе, чи визнавати того, кого проголосили королем брудні вбивці. У Європі ці події повинні залишити глибокий слід і стати їй наукою” [19].

Російська громадськість засуджувала дії змовників. Одна з московських газет повідомляла, що переворот 29 травня 1903 року – „це жахливе вбивство здійснене офіцерами, керівниками армії, яка покликана слугувати опорою престолу” [13]. Петро Карагеоргієвич характеризувався з позитивного боку, бо він був вдалою фігурою для короля Сербії з погляду інтересів Російської держави [10]. Зміна династій давала реальний шанс Росії відновити позиції у Сербії та наблизитися до здійснення своєї давньої мрії про захоплення Константинополя та зміни режиму Чорноморських проток. Кореспонденти газети „Русский вестник” уважали, що яким би складним не було становище в Сербії після 1903 року, „воно все-таки краще турецького чи швабсько-австрійського іга” [10].

Преса України також підтримувала думки кореспондентів центральних періодичних видань Російської імперії, зауважуючи, що жоден переворот чи революція в історії не мав такої світової прихильності, як саме сербська революція. Причина такого ставлення пояснювалася „рабською прихильністю до начищених гудзиків офіцерів” [17]. У той час сербським військовим заколотникам був потрібен такий король, „який давав би їм чини та ордени й сприймався в європейських країнах. І для цього вони обирають Карагеоргієвича” [17]. Отже, у періодичних виданнях Росії та Австрії, які постійно змагалися за вплив у сербській державі, травневий переворот 1903 року однозначно засуджувався, але зміну династії на сербському престолі вони оцінювали з огляду на власні геополітичні інтереси.

Петро Карагеоргієвич настільки був упевнений у стабільності свого становища й можливості зайняти трон, що навіть диктував свої вимоги. По-перше, він приймав обрання тільки тоді, якщо це рішення приймалося одноставно представниками народу, по-друге, повинні бути прийняті його умови щодо бюджету, по-третє, жоден офіцер, причетний до травневого перевороту, не міг нагороджуватися [17]. Ці умови для того часу виконати було досить складно, оскільки об'єднати партії у Сербії, які постійно

конкурували одна з одною, неможливо. Крім того, серед народу та окремих міністрів набували популярності ідеї республіканізму [17]. Відновлення Конституції 1888 року значно обмежувало повноваження монарха та фактично перетворювало Сербію у республіку на чолі з королем. Це йшло в розріз з останньою заявою майбутнього монарха про небажання стати „королем-тінню”.

2 червня 1903 року коаліційний уряд проголосив відновлення Конституції 1888 року. На спільному засіданні скупщини та сенату головою держави й королем став онук легендарного керівника Першого сербського повстання 1804 – 1813 рр. Петро I Карагеоргієвич. Король присягнув на вірність конституції і батьківщини. Однак ще тривалий час ситуація у Сербії залишалася складною та нестабільною.

Отже, події 29 травня 1903 року стали поворотними в політичній історії Сербії. „Киевская газета” писала: „Маленький вогонь, який коштував життя королю та королеві, міг перерости в полум’я, що охопив би всю Європу” [18]. Кривавий переворот у слов’янській країні відразу знайшов відгук на сторінках європейських, російських та українських газет, які детально описували трагедію і давали їй оцінку. Кореспонденти періодичного видання в Україні „Киевская газета” також не залишили осторонь резонансні події у Сербії та інформували українське суспільство про травневий переворот 1903 року, коментували політичну ситуацію, намагалися з’ясувати причини кривавої розправи. Слід зазначити, що детальна характеристика та оцінка подій кореспондентами „Киевской газеты” давала можливість українському читачеві формувати власне ставлення до перевороту 29 травня 1903 року в Сербії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арабески // Киевская газета. – 1903. – 3 июня.
2. В сербском посольстве // Киевская газета. – 1903. – 31 мая.
3. Винокуров В.С. Роль армии в общественно-политической жизни Сербии в начале XX века (1900 – 1914 гг.): Автореф. дисс. ... к.и.н. – М. : МГУ, 2004. – 20 с.
4. Вишняков Я. В. Майский переворот 1903 г. и развитие сербской государственности // Двести лет сербской государственности: К юбилею начала Первого сербского восстания 1804 – 1813 гг. – СПб., 2005. – С. 201 – 213.
5. Данченко С.И. Развитие сербской государственности и Россия, 1878 – 1903 гг. – М., 1996. – 421 с.
6. Из иностранных газет // Киевская газета. – 1903. – 31 мая.
7. Король Александр Сербский // Киевская газета. – 1903. – 31 мая.
8. Кровавая катастрофа в Белграде // Киевская газета. – 1903. – 31 мая.
9. Курчатова О. М. Военный переворот 1903 г. в Сербии: истоки и сущность // Военно-исторические исследования в Поволжье. Сб. науч. тр. – Саратов, 2006. – Вып. 7. – С. 152 – 156.
10. Курчатова О. М. Переворот 1903 г. в Сербии и его оценка основными политическими силами России (по материалам российской прессы) // Новый век:

- история глазами молодых. Сб. науч. трудов аспирантов и студентов. – Саратов, 2006. – Вып. 4. – С. 41 – 45.
11. Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4 т. – Т. 1. – М., 1956. – 440 с.
  12. Масанов И.Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей: В 4 т. – Т. 3. – М., 1958. – 416 с.
  13. Московский листок. – 1903. – 31 мая.
  14. Никифоров К.В. Парламентаризм в Сербии в XX веке // Славяноведение. – 2004. – № 3. – С. 8 – 20.
  15. Погодин О.А. История Сербии. – СПб., 1909. – 164 с.
  16. Подробности кровавого переворота в Сербии // Киевская газета. – 1903. – 2 июня.
  17. Тэзи А. Сербские события // Киевская газета. – 1903. – 5 июня.
  18. Тэзи А. Сербский переворот // Киевская газета. – 1903. – 2 июня.
  19. Тэзи А. События в Сербии // Киевская газета. – 1903. – 3 июня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чернік Світлана Дмитрівна – асистент кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України.

Наукові інтереси: політична історія Сербії 1878 – 1918 рр. на сторінках українських періодичних видань.

ВЗАЄМОСТОСУНКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФСПІЛОК З БІЛЬШОВИКАМИ 1917 РОКУ

Олег СИНЕНКО (Кіровоград)

У статті розглядається ставлення українських профспілок до жовтневого перевороту та кількісний склад більшовиків у профспілкових організаціях.

In the article considering attitude of Ukraine's trade-union of October coup d'etat and quantitative strength of bolsheviks in labor-union.

В історичній радянській літературі питання ставлення українських профспілок до більшовизму, як й інші проблеми профспілок, розкрито досить не об'єктивно. Здобутки радянської історіографії жорстко регламентувалися з гори командно-адміністративною системою, був обмежений доступ до великої кількості архівних матеріалів, а звідси й неправдиве висвітлення фактів історії профспілкового руху в Україні 1917 – 1920-х років. У сучасній українській історіографії за ґрунтовністю джерельної бази та новизною постановки проблеми виділяються монографії Б. Андрусишина [1], О.Реєнта [9]. Автор першої монографії започаткував вивчення історії становлення в Україні системи соціального партнерства між підприємцями та робітниками, а автор другої – процес одержавлення професійних спілок.